

EL-ÂDİL İSM-İ İLÂHİSİ: RİSALE-İ NUR'DA ADALET KAVRAM VE ONTOLOJİSİ

Prof. Dr. Colin TURNER

Durham Üniversitesi, İNGİLTERE

En son on beş yıl önce gelmişim bu şehre; neredeyse bir ömür geçmiş. O zaman eşimle birlikte çocuklarımızı da getirmiştik ve bir gün Büyükkada'da akşam yemeği yemiştik. O yemek sırasında çok ilginç bir şey olmuştu. Bunu anlatıyorum, çünkü bugün yapacağım konuşmayla tamamen alakasız bir şey değildi olan. Üç çocuğumun en küçüğü olan kızım o zaman dört yaşındaydı; diğerleri on ve on iki yaşlarında idiler. Yemek servisi yapılırken kızım kendi tabağının ağabeylerinininkinden biraz daha küçük ve yemeğinin de biraz daha az olduğunu fark etti. “Adil değil bu! Neden benim yemeğim, Ali ve Hüseyin’inkinden daha az?” diye itiraz etti. Eşim açıklamaya başladı: “Abilerin senden çok daha büyükler. Onların mideleri daha büyük ve hızla büyüyen delikanlılar olarak onların daha fazla gıdaya ihtiyaçları var.” Kızım ikna olmamıştı. Karnını göstererek, “Farkındaysanız ben de büyüyorum. Benim tabağıma da onlarınkilere koyduğunuz kadar fazla yemek koysaydınız ben de onlar kadar hızlı büyüyebilirdim,” dedi. Eşim tekrar açıklamaya koyuldu ama nafiye. “Onlara bana verdiğinden daha fazlasını verdin,” dedi kızım. “Yani beni onlar kadar sevmediğini mi söylemek istiyorsun?” Bu defa sözü ben aldım ve bütün çocuklarımızı aynı seviyede sevdiğimizi ve fakat herkesin yaşına göre farklı ihtiyaçları olduğunu anlatmaya çalıştım. Ama daha dört yaşındaki kızım doğal olarak mantığını aklına göre değil gözlerine göre çalıştırıyordu. “Tamam o zaman,” dedi. “Madem onlar kadar çok yemek alamıyorum, onların yemeğini de benimki kadar azaltın. O zaman her şey adil olur.”

Onu mutlu etmenin yolu yoktu. Güzel bir akşam yemeği niyetiyle çıktığımız geziden hazımsızlıkla geri dönmüştük. Yine de bu tecrübenin ilginç olmadığını söyleye-

1 Bu yazı 2007 yılında, İstanbul İlim ve Kültür Vakfı tarafından düzenlenen “İnsanlık Onuruna Layık Bir Dünya İçin ADALET” konulu uluslararası sempozyumunda açılış tebliği olarak sunulmuştur.

mem. Özellikle de bu olay bana beklentilerimiz konusunda, hususen de neyin eşitlikçi ve adil olduğu mefhumu hakkında pek çok şey öğrettiği için. İşin doğrusu bizleri çoğu zaman meşgul eden neyin adaletsiz ve haksız olduğu konusundaki kanaatimizdir. Niye Leonardo Da Vinci veya Rembrandt kadar iyi resim yapamıyorum? Haksızlık bu! Ne diye Mimar Sinan kadar güzel camiler inşa edemiyorum? Allah daha adil olamaz mıydı?! Niçin Tarkan kadar iyi şarkı söyleyemiyorum? Allah Tarkan'ı sevdiği kadar sevmiyor mu beni? Ne kadar da çok haksızlık, ne kadar da çok adaletsizlik...

Ve tabi bizim yaptığımız ne kadar da çok yanlış anlama. Tıpkı geçerli bir adalet algılayışı olmayan dört yaşındaki kızım gibi, baskın seküler çevre ve eğitimlerimizin ürünü olan bizler de Aydınlanma sonrasında ortaya çıkmış olan adil olmanın ne olduğu konusundaki yorumları benimsemek suretiyle yolumuzu şaşırmış durumdayız. Kızım küçük yaşı dolayısıyla affedilebilirdi. Oysa çok daha yaşlı olan ve kendilerini rasyonel varlıklar kabul eden bizlerin böyle bir bahanesi yok. Tabi asıl problem 'adalet' kelimesinin kendisinde yatıyor. Bizlerin adalet kavramı algılayışları, büyük oranda, Aydınlanma projesinin ahlaki kavramları ve onları ifade eden dili yeniden kurgulayışının varisleri olan modernitenin çocukları olarak yaşadığımız tecrübelerle şekillenmiştir. Aladair MacIntyre'in da iddia ettiği gibi Aydınlanma bize 'hayat, özgürlük ve saadet arayışı' gibi idealleri veren ve iyilik, doğruluk ve adalet gibi ahlaki kavramları yeniden tanımlayan bir dönem olarak yüceltilmiştir. Gerçekten de Aydınlanma, insanı asırlık geleneğin boğucu kısılcısından kurtarmak için kurgulanmış bir araç olarak görülmüştü.

MacIntyre'a göre ise bütün bir Aydınlanma projesi daha baştan başarısızlığa mahkûmdu. MacIntyre özellikle Aydınlanma projesinin ahlakiliği bir taraftan onu insan doğası algılayışının üzerine rasyonel olarak yerleştirirken diğer taraftan onu her türlü erekbilimsel (teleolojik) destekten arındırmak suretiyle doğrulama gayretine girişmesini eleştirir. Oysa Aristocu gelenek hem klasik hem de Thomacı versiyonlarında ahlaki sorgulamayı temel bir telos, ya da 'insanın varlık gayesi' inancına bina etmiştir. Buna göre ahlakın rolü insanın mevcut durumundan bu gayeyi gerçekleştirmeye doğru gelişmesini sağlamaktı. Böylelikle ahlaki edimler veya kavramlar insanın nihayi varlık gayesi algılayışına sıkıca bağlanmış oluyordu.

Ama Aydınlanma projesinin mimarları bunu tersyüz etmeye kalkıştılar. Doğal bilimler Aristocu erekbilim yaklaşımının fizik ve biyoloji alanlarındaki geçersizliğini ispat ettiğinden Aydınlanma filozofları aynısını ahlak teorisi için de yapabileceklerini düşünmüşlerdi. Sonuçta ellerinde kalan bir tarafta doğrulamak istedikleri özel bir Hıristiyan burjuva ahlakı, diğer taraftan da insan doğasının gerçekliğine dair yine özel bir anlayıştı. MacIntyre nihayi gaye mefhumun reddedilmesinin bu ikili arasındaki

dengeyi imkânsızlaştırdığını iddia eder, çünkü bu ikili doğaları itibarıyla birbirleriyle uyumsuzdur. Ona göre Aydınlanma projesinin hiçbir zaman başarıya ulaşamayacak olmasının sebebi de bu uyumsuzluktur. İlahi buyruklara dayanan ahlakiliği ve insanlığın nihayi gayesi kavramını reddetmek suretiyle Aydınlanma projesi ve onu takip eden sekülerleşme elimizde modern dünyada uygun bir bağlamdan yoksunlaştırdığı bir dizi teolojik ve erekbilimsel plan ve kavram parçası bırakmış bulunuyor. Aydınlanmanın seküler çocukları hala özgürlük, hakikat ve adalet gibi konuları tartışıyorlar, ama ahlakiliğe anlam yükleyecek bir rasyonel yoldan mahrum bulunmuyorlar: Eski çerçeve yok olmuş, bu çerçeve olmaksızın tartışılan hakikat, özgürlük, iyilik ve adalet gibi kavramlar anlamlı bir ahlaki tartışmanın konusu olmaktan çok emotivizmin yalın araçlarına dönüşmüş durumdadır.

Emotivizm uygun ahlaki bağlam kaybedildiğinde ortaya çıkan durumdur. Ahlaki tartışmalar devam eder ve insanlar bazı temel öncüllere ulaşmak için fikir üretmeye devam edebilirler ama bunlara ulaşıldığında yapılacak hiçbir şey yoktur. Nihayetinde elde kalan kişisel tercihin teyidinden ibarettir. Örneğin Irak'a yönelik Amerikan ve Büyük Britanya saldırısı özellikle de bunun bir 'adil savaş' olup olmadığı noktasında sıcak tartışmalara yol açmıştır. Ama büyük oranda bu tartışmalar basitçe bireysel tercihin teyidi noktasına doğru eriyip gittiler. Savaşın bazı durumlarda meşru olduğuna inanan biri böyle düşünür, çünkü onu bu sonuca ulaştıran temel öncülleri tercih etmiştir. Buna karşılık pasifizro karşıt bir dizi öncülü tercih etmekten ortaya çıkar. Bu durumda ahlakilikten elimizde kalan ne?

Doğrusu çok bir şey değil. Burada ahlakilik bireysel heveslerin teyidinde indirgenmiştir ve doğrusu buna artık ahlakilik denilemez. Ahlakın dili hala kullanımdadır, ama gerçek ahlaki önermelerden çok bizim tercihlerimizi ifadeye hizmet etmektedir.

Bunun bir sonucu olarak sözde-ahlaki değerlerimizi ifade etmek için kullandığımız kelimeler de anlam yüklerini kaybederler. Bu açıdan 'adalet' kelimesinin tanımlanma problemi hiç de küçümsenemeyecek bir problemdir. Baskın olarak seküler ve dolayısıyla tanrıtanımaz çevrelerde yetişmiş insanlar olarak bizler dilbilimci Uwe Poerksen'in modüler dilin 'tiranlığı' adını verdiği olayla sürekli karşı karşıyayızdır. Poerksen bir din antropolojisti olmamakla birlikte tanımladığı şey aslında modernitenin tanrılarına verilen isimlerdir. Poerksen bunları tanrı olarak değil ilk bakışta algılanabilen bazı özellikleri olan tiranlar olarak tanımlar. Bu özelliklerden biri tanımlamaya karşı koyarken aynı zamanda bir saygınlık ve iyilik havası taşıyor olmalarıdır. Dilbilim terminolojisiyle bunların pek çok çağrışımları varken hiçbir ayrışmaları yoktur: efradına cami bazı unsurlar taşımakla birlikte ağıyarına mani hiçbir unsur taşımazlar.

Poerksen'in söylediği üzere aslında 'itina' veya 'refah' veya 'yaşam kalitesi' diye bir şey yoktur, ama bu sözler gerçek manaları hiçbir zaman sorgulanmadığı halde pek çok insan için güzel ve faydalı manalar işmam ederler. Adalet de böyle bir sözdür.

Bu sebeple bugünkü konuşmamız Allah'ın adaleti hakkında değil, O'nun 'adaları' hakkındadır. Bu Arapça kelimenin genellikle adalet şeklinde çevrildiği doğrudur, ancak yukarıda sayılan sebeplerden ötürü bugünün seküler söyleminin anladığı şekliyle adalet kavramıyla ancak müphem bir ilişkisi olabilir. Dahası bizim tartışmamız bir tür tümdengelimci çıkarım olarak görülebilecek bir yaklaşıma bina edilecektir. Allah, insan ve mahlûkata adaletin ne olduğu üzerinde edinilen kavramlarımızın prizmasından bakmak yerine Allah'ın, O kendini adlandırdığı üzere Âdil olduğu öncülünden başlayarak bunun genelde kâinat için özelde de insan için ne tür sonuçları olduğunu araştıracacağız. Bu yaklaşımın, evsâf-ı ilâhiye içinde en yanlış anlaşılmış olanlardan birini doğru anlamak için önümüzü aydınlatacağını ve bu sayede Allah'ın yaratma edimleri ile alakalı, onları adil olmanın ne olduğu konusunda edinilmiş kavramlarımızın körelmiş prizmasından seyrettiğimizde ortaya çıkan hatalı algılamalarımızı temizleyeceğini ümit ediyorum.

Öncelikle Kur'an-ı Kerim'e ve onun en meşhur müfessiri Bediüzzaman Said Nursi'ye göre 'adaların' ne olduğuna bakacak ve konuyu oradan devam ettireceğiz. İlk işaretimizi İnfitar Sûresi'nin "Ey insan! İhsanı bol Rabbine karşı seni aldatan nedir? O Allah ki seni yarattı, seni düzgün ve dengeli kılıp, adaletli bir biçim verdi sana. Seni her hangi şekilde istediye öylece bir araya getirdi." ayetlerinden alarak ve buradan edindiğimiz 'adaların' ayırıcı vasfının şeyleri doğru yerlerine koymak olduğu gözlemiyle Âdil ism-i İlâhisinin farklı ve fakat irtibatlı üç dairesindeki işleyişine bakacağız. Birinci daire Allah ile umum mahlûkat arasındaki ilişki dairesi; ikinci daire Allah ile özelde insan arasındaki ilişki dairesi; ve üçüncü daire de insanın diğer insanlarla kurduğu ilişkiler dairesidir. İşte İsm-i Âdil'in bu üç dairedeki rol ve fonksiyonunu işleyeceğiz.

Birinci daireye bakalım. Tekvinî yönüyle adaletin varoluşsal gerçekliği birbiriyle ilişkili iki gayeye hizmet eder. Öncelikle zahirî çift kutuplulukların ve birbirini tamamlayan zıtlıkların üretilmesiyle infirak ve infiradın (farklılaşma ve ferdiyet oluşumu) varoluşunu sağlar. Aydınlık ve karanlık, iyilik ve kötülük, gündüz ve gece, doğum ve ölüm, inşa ve tahrip, Cennet ve Cehennem, güzellik ve çirkinlik bazıları harici bir gerçekliğe sahip olsalar da harici bir varlığa sahip olmayan, bütün bu karşılıklı bağımlı çiftler ve birbirlerini tamamlayan zıddiyetler açık bir gaye için vardılar. Gelin Bediüzzaman'ı dinleyelim:

“... cesed-i hayvânînin hüceyrâtından ve kandaki küreyvât-ı hamrâ ve beyzâdan ve zerrâtm tahavvülâtından ve cihazat-ı bedeniyenin tenasübünden tut, tâ denizlerin vâridat ve masarifine, tâ zemin altındaki çeşmelerin gelir ve sarfiyatlarına, tâ hayvanat ve nebâtâtın tevellüdat ve vefiyatlarına, tâ güz ve baharın tahribat ve tamiratlarına, tâ unsurların ve yıldızların hidemat ve harekâtlarına, tâ mevt ve hayatın, ziya ve zulmetin ve hararet ve burudetin değişmelerine ve döğüşmelerine ve çarpışmalarına kadar, o derece hassas bir mizanla ve o kadar ince bir ölçüyle tanzim edilir ve tartılır ki, akl-ı beşer hiçbir yerde hakikî olarak hiçbir israf, hiçbir abes görmediği gibi, hikmet-i insaniye dahi her-şeyde en mükemmel bir intizam, en güzel bir mevzuniyet görüyor ve gösteriyor. Belki, hikmet-i insaniye, o intizam ve mevzuniyetin bir tezahürüdür, bir tercümanıdır. (Otuzuncu Lem’anın İkinci Nüktesi)

Küfrün gözü bu ikiliklerin varlığında çatışma ve çelişkiden başka bir şey görmezken, ilhamını Kur’an-ı Kerim’den alan Bediüzzaman bunlarda denge ve mevzuniyetten başka bir şey görmemektedir. Bütün bu zahirî zıddiyetler ve görünürde düşmanlıklar çift-kutupluluklar öylesine bir dakiklikle tanzim edilmiştir ki mahlûkatta bazılarının bizi inanmaya yönelttikleri gibi düşmanlık ve kaosun değil, uyum ve teavünün hâkim olduğuna inanmak durumunda kalırız.

Şimdi ikinci ve adaletin daha önemli olan gayesine gelmiş bulunuyoruz. Adaletin meyveleri olan muvazene ve mizan, bu farklılık ister gerçek isterse zahirî olsun, ancak farklı şeyler arasında olabilir. Ve çeşitlilik ve çoğulluk sadece ve sadece bir tek gaye için vardır ve bu da varlığın kendi gerçekliğini kavramamızı sağlamaktır. Zira varoluş tedricî, merhaleli ve infıradı olmasaydı, başka bir deyişle birbirine İlahî adalet aracılığıyla muvazene ve mizanla bağlanmış farklı şeyler şeklinde olmasaydı, onu algılamamız da mümkün olmazdı. Yaratılmış şeylerin çeşitliliği, birbirini tamamlayan zıddiyetlerin üretilmesi ve tevhid içinde var olan çoğulluk varlığın bilinebilmesi için oradadır. Çünkü mevcudatın bilgisi olmaksızın Vâcib-i Vücûd’un bilgisi de mümkün olamaz.

Mevcudiyetlerin varlığını bilmek ve mevcudiyetin Kendisine bağlı olduğun ve varlığın Kendisinden zuhur ettiği bir Vâhid’in varlığını bilmek için çeşitliğe, çoğulluğa, birbirini tamamlayan zıddiyetlere ve zahirî adem ve yokluk anlarına muhtacız. Aydın-lığı anlamak için karanlığa ihtiyacımız var; hayatı anlamak için ölüme, iyiliği anlamak için kötülüğe ve daha diğer zıddiyetlere muhtacız. Karanlık, ölüm ve kötülük varlığı bilinebilir kılan zahirî adem ve yokluklardır ve varlıktaki merhalelerden ibarettirler. Bütün bunlar adalet sayesinde mümkündür ve bir âli gayeye hizmet ederler. Bu gaye insana Allah’ın kendini ve vahyi ve tezahürleri ancak, Kudret ve Hikmetle birlikte Esma-ı İlahiye’nin mevzun ve muvazenede tezahürü anlamında Adil isminin aracılı-

ğıyla mümkün olan bütün evsaf-ı İlahiye'yi ve insanın varlıklar âlemine mana verebilmesini sağlayan araçları bildirmesidir.

Bir kudsi hadiste Allah şöyle buyurur: “Bir Mahfî Hazine idim - kümü kemen mahfiyen - ve marifetullah, ubudiyet ve aşk-ı İlâhi için kâinatı yarattım.” Bu Mahfî Hazine adalet aracılığıyla tezahür eder. ‘Adl’ öylesine önemli bir sıfattır ki Bediüzzaman ona imanın üç temel hakikatına denk bir statü vermiştir: tevhid, nübüvvet ve ahiret. Adalete tekvinî yönüyle böylesine önem atfeden bir başka âlim bilmiyorum. ‘Mahfî Hazine’ hadisi düşünüldüğünde bunun neden böyle olduğunu anlamak zor olmasa gerek.

Demek ki tekvinî yönüyle el-Adil ismi farklı şeyler arasında uyum ve muvazaneyi garanti eden isimdir. Ve farklı şeylerin varlığı da varlığın kendi varlığını bilinebilir kılmak içindir. Ve varlığın gayesi de bizim varlığı mümkün kılan Vâhid'in marifetine ermemizdir.

Şimdi adaletin işlediği ikinci daireye, yani Hâlık-mahlûk ilişkisinin, özelde de insan ile Allah arasındaki ilişkinin dairesine dönelim. Bu ilişki çok yönlüdür ancak zaman kısıtlamasından dolayı burada bunlardan sadece ikisiyle, o da bir hayli özete ilgileneceğim. Yine de bu iki yönü son derece önemli buluyorum ki, Bediüzzaman bu iki yönü Risale-i Nur'un pek çok yerinde uzun uzadıya tartışır. Bunlardan ilki insanın Allah'ın yeryüzündeki halifesi, temsilcisi olması ve bu anlamda İlâhi emaneti yüklenme sorumluluğu ile görevlendirilmişlik konumuyla ilgili. Diğer başka şeylerin yanı sıra Esmâ-i İlâhiye'nin bilgisini de içeren bu emanetin yüklenicisi olarak insanın sorumluluğu bu esmanın zannî sahipliğinden feragat ederek onlara Yaratıcımızın yansıtılmalarını istediği şekil üzere ayinedarlık yapmaktır. Bediüzzaman'ın Ene risalesinden açıkladığı gibi insana, bunları varlık muammasının çözülmesi gayretinin bidayetinde kıyaslama yapabilmesi için evsaf-ı İlâhiye'nin numuneleri veya suretleri lütfedilmiştir. Nursi'nin söylediği üzere insan imar ettiği bir eve bakar ve kendini bir mimar olarak görür; sonra kâinata bakar ve kendisi kendi evinin mimarı olduğuna göre bu kâinatın da bir Büyük Mimarı olması gerektiği sonucuna varır. Bu şekilde kendi Ene'sini, Allah'ın sıfatlarını tanıyabilmek için bir tür vahid-i kıyası olarak kullanır.

Gerçekte insanın Allah'ı tanımak için kullandığı bu Ene - bu benlik - bir haricî gerçekliği olan ama haricî varlığı olmayan gölgemsi, temelsiz bir şeydir. Basitçe başka şeylerin varlığının bilinmesini sağlayan bir ölçüm biriminden ibarettir. Fakat bir vahid-i kıyasının asli bir varlığının olması gerekmez: aynen geometrinin sanal çizgileri gibi bir vahid-i kıyası de hipotezler ve varsayımlar yoluyla oluşturulabilir. Bediüzza-

man'ın kullandığı bir başka örnek aydınlık ve karanlıkla alakalı. Karanlık olmaksızın nihayetsiz bir aydınlık bilinemez veya algılanamaz; ancak gerçek veya kurgusal bir karanlık çizgisi çizilebilirse bilinebilir hale gelir.

Bu kendisine ait hakiki bir varlığı olmayan gizemli Ene, sadece ve sadece bir şey yapmak için vardır: tamamı daha yaratılışın bidayetinde Hazreti Âdem'e -yani insana- Allah tarafından öğretilen Esmâ-ı İlahiye'ye ayinedarlık yapmak. Değil mi ki Allah, bilinmek isteyen Mahfî Hazine'dir. Gerçekte bütün bir kâinat Allah'ın Kendi esmasının ve evsafının umumunu yine Kendisine izhar ettiği bir 'boy aynasından ibarettir. Kâinatın en değerli meyvesi olan insan da 'sunmak' üzere, yani kendi varlık aynasında parıldayan Esmâ-ı İlahiye'yi yansıtmak üzere yaratılmış küçük kâinat diyebileceğimiz bir aynadır. Esmâ-i İlahiye'nin bu sunulması ve yansıtılmasında adalet kavramı anahtardır. Çünkü tıpkı çoğulluğun ve çoğulluk yoluyla intizamın ortaya çıkışını sağlayan İlahî adalet gibi insanda da adalet Emanet sorumluluğunu Allah'ın rızası üzerine yerine getirebilmesini sağlayan araçları sağlar. Eğer adalet muvazene ve intizamın olabilmesi için şeyleri doğru yere koyabilmek demekse, bunun anlamı adaletin aynı zamanda insanın yeryüzünde hakiki anlamda halifetullah fi'l-arz, yani Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi olabilmek için kendisinde geliştirmesi gereken sıfatları da kapsamı demektir. Kısacası, adaletin anlamı, Esmâ-i İlahiye'yi onların hakiki Sahibine 'iade etmek' ve hadd-i zatımızda Allah'ın Kendi sıfatlarını temaşa ettiği aynalardan başka hiçbir şey olmadığını kabul etmektir. Demek ki adalet Allah adına ve sadece Allah için amel etmek anlamına gelir. Adalet, "tehallekû bi ahlâkîllah" İlahi emrine göre yaşamak ve üzerlerinde hiçbir malikiyet iddia etmeksizin Evsaf-ı İlahiye'yi sergilemek demektir. İnsan bunun için yaratılmıştır. Ve aynen teslimiyet İslamı doğurduğu gibi şeyleri doğru yerlerine koymak veya başka bir ifadeyle "emrolunduğu gibi dosdoğru ol" İlahi emri gereğince amel etmek anlamına gelen adaletten de bireysel hayatlarımızda barış, intizam ve muvazene doğacak ve bu Allah'la aramızdaki ilişkiyi şekillendirecektir.

Adem-i adalet üzere amel etmek, başka bir ifadeyle Esmâ-i İlahiye'nin sahipliğinden feragati reddetmek kaosa, mizansızlığa, muvazenesizliğe, intizamsızlığa ve modern ifadenin gerçek anlamıyla zulme yol açacaktır. Bu, küfrü intihab etmekten başka bir şey değildir ve küfrü intihab etmek de sadece kendi kendini değil ille-i gayesi Allah'ı teşbih etmek olan bütün bir mevcudatı tahkir etmek demektir. Ve kâinatı bu şekilde aşağılamak, Bediüzzaman'ın net ifadelerle anlattığı üzere zulümlerin en büyüğüdür.

Hâlbuki ehl-i küfür ve dalâlet ise, küfürdeki inkârıyla, mevcudatın ille-i gayeleri

ve sebeb-i bekalari olan o netice-i azami reddettikleri için, umum mahlûkatın hukukuna bir nevi tecavüz olduğu gibi, umum masnuatın aynalarında cilveleri tezahür eden ve masnuatın kıymetlerini aynadarlık cihetinde âli eden esmâ-i İlâhiyenin cilvelerini inkâr ettikleri için, o esmâ-i kudsiyeye karşı bir tezyif olduğu gibi, umum masnuatın kıymetini tenzil ile, o masnuata karşı bir tahkir-i azîmdir. Hem umum mevcudatın her biri birer vazife-i âliye ile muvazzaf birer memur-u Rabbani derecesinde iken, küfür vasıtasıyla sukut ettirip, câmid, fâni, mânâsız bir mahlûk menzilesinde gösterdiğinden, umum mahlûkatın hukukuna karşı bir nevi tahkirdir. (On Üçüncü Lem'anın On Birinci İşareti'nden)

Yaygın algılayışa göre, özellikle de bu kelimelerin modern yorumları kabul edildiğinde, adaletin antitezi zulümdür. Adalet ve zulüm terimleri klasik anlamlarıyla da birbiriyle zıt kutuplarda olmakla birlikte, insan davranışında adaletin nakıs olması durumunu tanımlayan daha uygun bir kelimenin ilhad olduğu iddia edilebilir. A'raf Sûresi'nin 180'inci ayeti bize en güzel isimlerin (el-esmâü'l-hüsnâ) Allah'a ait olduğunu ve O'na bu isimlerle yakarmamız gerektiğini anlatır. Ayet devamla bizi “yüldinûne fi esmâihi” hatasını yapanlara, yani Esmâ-i İlâhiye'yi saptıran, büken veya bozanlara karşı uyarır. Esmâ-i İlâhiye'yi saptırmak ya onlara bilinçli olarak hiç ayinedarlık yapmamak veya ayinedarlığı kamilen yapmamak demektir.

Bir örnek verelim. Allah rahîmdir ve insanlara merhameti emreder. Anneler geleneksel olarak Allah'ın rahmetine bilerek veya bilmeyerek ayinedarlık yapmak hususunda mahir kabul edilirler. Ama bir hakiki merhamet vardır, bir de bozulmuş veya saptırılmış merhamet. Bir anne çocuğunun gözyaşlarına dayanamıyor ve sonuçta ağlayarak istediği her seferinde ona çikolata veriyor olabilir. Bunu yaparken merhamet olduğuna inandığı duyguyla hareket ediyordur ve doğrusu ağlayan bir çocuğu seyreden ve duyguları kabarmayan bir kalp katılaşmış bir kalptir. Gerçekten de bu anne çikolatayı çocuğundan uzak tutmanın yanlış olduğuna ve adaletin çocuğun acı çekmemesini gerektirdiğine inanıyor olabilir. Ama Bediüzzaman defaetle İlâhi Adalet'in İlâhi hikmetle dengelendiğinin altını çizer: Allah şeyleri Kendi istediği şekilde uygun yerlerine koyar, ama bunu yaparken işin doğasındaki hikmeti de gözetir. Yukarıdaki örneğimizde annenin merhameti tümünden hikmet yoksunudur ve çocuğuna iyi davranmak adına onu obeziteye ve sağlıksızlığa mahkûm etmekte ve kabre erken girmesi için davetiye çıkarmaktadır.

Çikolata düşkünü çocuk ve annesinin örneği basit bir örnek olabilir; muhakkak siz daha ciddi örnekler düşünebilirsiniz. Ama kıssadan hisse hep aynı olacak: İnsan üzerinde Esmâ-i İlahiye'nin yansıdığı iyi yıldızlanmış bir ayna olma bilinciyle amel etmediği müddetçe ilhad kaçınılmazdır. Bu kelimenin etimolojisi de ilginç. Lahada fiili ceset için bir yer - bir oyuk veya bir çukur - yapmak demek. Bundan türeyen isim-fiil 'lahd' [Türkçe'deki şekliyle 'lahit'] ise mezar demek ve bundan istihraçla mülhidin kabrin ötesinde hiçbir şey olmadığına inanan anlamına geldiği manasını çıkarırız. Kelimeyi velud bir şekilde yorumlayarak ilhadın İlahi bir vasfı hakiki kökeninden kesip ayırma ve onu aşkın kökenine atfetmek yerine metaforik olarak insan egosunun mezarına 'gömme' eylemi olduğu sonucuna varabiliriz. Bunun anlamı merhamete veya hikmete veya bilgiye baktığımızda bu sıfatların birer aşkın boyutlarının olduğunu ikrar etmemektir. Onun yerine onları kutsal topraklarından çekip çıkarıyor, onları köklerinden kesip ayırıyor ve sadece kendilerine atıfta bulunuyoruzdur. Bir şeyi kökünden kesip ayırdığımızda onu öldürürüz. Adaleti onun aşkın kökünden kesip ayırdığımızda onu kendi kendini ima eder bir hale getirir ve kendi egomuzun renklerine boyarız. Örneğin merhamet türlerin dişilerinde genç kuşağın büyütülmesini sağlamak için zirve noktada bulunur. Hakiki aşkın kaynağına atfedildiğinde merhamet Allah rızası için uygulanacaktır. Ama bu kökten kesip ayrıldığında, hala daha pek çok kutsal hakikate çağrışım yapsa da, artık hakiki manasını kaybetmiştir ve egonun rengine bulanmıştır. Köklerinden kesilip ayrıldıklarında insanda yansıdıkları şekliyle Esmâ-i İlahiye bükülmüş ve saptırılmış hale gelirler ve bu da iç benlikte ve son noktasında insanın aslî bir parçası olduğu mahlûkatın umumunda bir dengesizliğe yol açacaktır. Bugünün dünyasında çevrenize bir bakın, bu dengesizliğin ne kadar da bariz olduğunu göreceksiniz: savaşlar, siyasi yozlaşmışlık, ahlaki iflas, ekolojik felaket, psikolojik ve sosyal çöküntü... Örnekler saymakla bitmez ve bunların hepsi insanın Esmâ-i İlahiye'den 'feragat' etmek, bunların hakiki sahibini ikrar etmek ve adaleti bir insan olarak bütün çabalarının merkezine oturtmak hususundaki kifayetsizliğinden veya isteksizliğinden kaynaklanmaktadır.

Adaletin, insanın Allah'la olan ilişkisine bakan dairesiyle ilgili Bediüzzaman'ın vurguladığı ikinci yön Allah'ın adaletinin asla keyfi olmadığı hakikatidir. Doğrusu şu ki Said Nursi adaletten bahsettiği her yerde hikmet ve kudret kelimelerini de zikreder. Bu özellikle adaletsiz addettiğimiz olay ve durumlarla alakalı olarak önemli bir tespittir. Birkaç yıl önce birkaç saat içinde 300,000 kişinin ölümüyle sonuçlanan Tsunami felaketi gerçekleştiğinde dünyanın benim bulunduğum kısmındaki en yaygın tepkilerden biri - buna bazı sözde inançlıları da dahil - şu şekildeydi: "Allah böyle bir şeyin olmasına nasıl müsaade etti?" "Böyle bir şeyi yapan bir Allah'a adil denilebilir mi?"

Allah'a hak ettiği makamı vermediğimiz gerçeği hesaba katılınca bir sözde doğal afetin gerçekleşmesinin böylesi bir tepkiyi uarması hiç de şaşırtıcı değil. Böyle olaylar vuku bulduğunda Allah'ın adaletinden şüpheye düşenlere verilecek yontulmamış dürüstlükte bir cevap şu olurdu: "Mahlûkatın O'na ait olduğu gerçeği onunla istediğini yapabileceği anlamına gelmiyor mu?" Farsî şairin sözleriyle söyleyelim: herçi ân Hosrev koned, şirin boved - sultan her ne yaparsa güzeldir. Dünyada her gün 300,000 insan ölüyor, buna kimsenin bir itirazı yok. Ama bu birkaç saat içinde olunca Allah'ı sorgulamaya başlıyorlar. Tabi ki bu bir izafilik sorunu aslında. On yıl kadar önce, bir dizi meteor veya yanılmıyorsam bir kuyruklu yıldız Jüpiter gezegenine çarpmıştı. Astronomlar teleskoplar vasıtasıyla bu çarpışmayı filme almayı başarmışlardı ve böylesi önemli bir olayı seyretmenin hazzı muhteşemdi onlar için. Hatta bir bayan astronom olayı an be an seyretmenin verdiği huşu ile ağlamıştı bile. Ama eğer bu meteorlar dünyaya çarpmış olsalardı tepkileri bambaşka olurdu. Allah'ın yaratma fiili söz konu olduğunda neyin adaletsiz olduğu bizim algılayışlarımıza ve bunun bizi ne ölçüde etkilediğine bağlıdır. Ve bu olayı ne ölçüde adaletsiz gördüğümüz de Allah'ın yaratma emrinin adaletiyle el ele bulunan iki mütemmim cüzü durumundaki hikmet ve kudret faktörlerine ne kadar ilgi gösterdiğimizize bağlıdır. Adalet şeyleri doğru yerlerine koymak demektir, ama şeylerin doğru yerinin gerçekte ne olduğu İlâhi hikmete mebnidir. Ve İlâhi hikmet rahmaniyetle mütezevviçtir ve rahmaniyet de rahimiyetle ve Evsaf-ı İlâhiye böylece devam eder gider. Allah mahlukatına istediği gibi muamelede bulunur, ama O'nun ne istediği hiçbir zaman defî veya keyfî değildir: her zaman, bunu ilk bakışta anlayamasak da hüküm süren bir hikmet vardır.

Böyle de insanın kevnî anlamda başına gelen her şey ancak adaletin bir sonucu olabilir, aksi takdirde Allah insandan adil olmasını da istemezdi. Bunu anlayamıyor olabiliriz, ama Hazreti Musa da bir peygamber olduğu halde Hızır'ın yaptıklarını anlamamıştı.

Demek ki adalet keyfî değildir ve hikmet ve kudretle eşzamanlı olarak işlemektedir. Bediüzzaman'ın dediği gibi:

Hem adâlet ve mizan ile iş görüldüğüne bürhân mı istersin? Her şeye hassas mizanlarla, mahsus ölçülerle vücud vermek, Sûret giydirmek, yerli yerine koymak; nihayetsiz bir adalet ve mizan ile iş görüldüğünü gösterir. (Onuncu Söz, Üçüncü Hakikatten)

Nursi'nin de söylediği gibi her şey adalet ve mizanla yapılmaktadır. Ve bu hayatımızda başımıza gelen ve ilk bakışta bizim için şer olduğunu zannettiğimiz, ama üzerlerinde derinlemesine tefekkür edersek bizim iyiliğimiz için olduklarını fark edeceğimiz olaylar için de geçerlidir. Karısından hiçbir ilgi göremeyen çirkin adamın hikâyesini

duymuşsunuzdur. Bir gece kadın bir hırsızın ayak seslerini duymuş ve korkuya kapılarak kocasına sıkı sıkıya sarılmış. Bu sıra dışı ilginin sebebinin hırsızın varlığından başka bir şey olmadığını anlayan koca, hırsıza hoşamedî ile seslenmiş: “Buyurunuz, ne isterseniz çalmakta serbestsiniz.”

Şerrin görece olduğu hakikatinin üzerine Allah'ın insanı her çeşitten sıkıntılarla imtihan etme hususundaki iradesini ekleyin, Allah'ın adalet edimlerinin arkasındaki hikmet daha da vazih hale gelecektir. Neticede hayat bir imtihan dairesinden ibarettir ve imtihan da insana onun manevi tekâmülünü sağlamak üzere dayatılmıştır.

Mevlana Celaleddin Rumi birkaç ay önce çok şişman ve tembel bir köpek satın almış olan bir arkadaşını ziyarete gitmiş ve köpeğin artık zayıf, yağsız ve sağlıklı olduğunu görerek hayret etmiş. “Köpeğin iyi görünüyor,” demiş Mevlana. “Tüyleri parlak, gözleri ışıltılı. Ve ne kadar da hızlı koşuyor ve ne kadar da yükseğe atlayabiliyor. Onu neyle besledin? Sırrını söyle bana.” “Hiçbir sırrı yok” demiş Mevlana'nın arkadaşı. “Arada bir ona büyük bir sopayla vuruyorum. Bu onu koşturmayı ve zıplamayı zorluyor ve artık eskiden olduğu gibi şişmanlamayı ve tembellik yapmayı vakti kalmıyor. Öyle de Allah bize büyük bir sopayla vurduğunda hemen bu işte haksızlığın olduğu hükmüne varmamalıyız. Unutmayalım ki adalet, hikmet ve kudret birlikte işler ve ara sıra bu sopaya muhatap olmazsak manevi tembellik ve hantallığın yerleşmesi kaçınılmazdır.

Adaletin işlediği veya işlemesi gerektiği üçüncü daire insanın kendi türünden olanlarla muhataplığı dairesi, yani beşeriyet ve sosyal ilişkiler dairesidir. Bu daire modern adalet kavramlarımızın - tevziî adalet, karşılıklı adalet ve saire - en uygun düştüğü dairedir. Bu dairenin düzenlenmesi ve insanın diğer insanlara adaletle muamelede bulunmasını temin için Allah bizi sadece kevnî kanunları - şeriat-ı tekvinî - değil aynı zamanda Hazreti Peygamberin pratiğinde zirveye ulaşan şer'î kanunları - şeriat-ı taşri'î- ve Hazreti Muhammed'in sünnetini takip etmeye davet etmiştir. Şeriat ve İslam hukuku İslam dünyasının içinde ve dışındaki araştırmacıların büyük çoğunluğunu meşgul eden ana meseleler olmakla birlikte bu üçüncü daire hakkında çok az şey söyleyeceğim. Pek çokları Şeriat yeniden tesis edilirse İslam Dünyasının eski ihtişamını yeniden kazanacağına inanır. Bu anlamda günümüz Müslümanlarının pek çoğu ütopyacı bir bakış açısına sahiptirler ve intizam ve muvazenenin hüküm süreceği bir ideal veya mükemmel topluma özlem duymaktadırlar. Bu noktanın önemi küçümsememeye kadar büyüktür. Adaletin ve onun antitezi olan ilhadın gerçek doğalarını kavrayamamaları onları intizam ve muvazenenin sırat-ı müstakiminden dâllîn ve mağdubi aleyhimin yan yollarına saptırmak için ayartmaktadır. Bu mümkün olan en iyi dünyadır; Allah olan bir şeyi onaylamasa da onu murad etmiştir ve O'nun murad

ettiği şey beşer için mümkün olan en iyi durum olmak zorundadır. Ve eğer bu durum zahiren bir adaletsizliğin vuku bulduğu anlamına geliyorsa, bırakalım öyle olsun; çünkü bu insanın fiilî ve kavli duasıyla istediği şeydir. Neticede 'dünya' kelimesi, kendi tanımını itibarıyla Esmâ-i İlahiye'nin en düşük bir tezahürünü işlemem eder. Burada bu isimler ayinedarlık yaptıkları gerçek Esmâ-i İlahiye'nin ancak aşırı soluklaşmış bir gölgesi olarak bulunabilirler. Dolayısıyla zorunlu olarak bu dünyadaki adalet, Allah'ın indindeki ve Din Günü'nde aslıyla ayan olacak olan mutlak adaletin ancak hafifletilmiş bir suretinden ibarettir. Mükemmel bir dünya, özellikle de kemali yokluğun ademi olarak anlayacaksak, aslında bir oksimorondur. Zira dünya, özellikle de orada bulduğumuz yokluklar ve adem yüzünden dünyadır. Ki bunlar da eşyanın infiradını sağlarlar ve varlıkları Kemal-i Etemm sahibi ve kudret eli her şeyin içinde işleyen bir Zatın varlığını izhar etmeye yarar. Bunu anlama kifayetsizliği pek çok Müslüman'ın adalet kavramını yanlış anlamasına ve onu sadece sosyo-politik düzeye uygulamalarına yol açmıştır. Bu durum son 150 yıl boyunca ortaya çıkan İslami hareketlerin çoğunun neden İslam'ı 19. yüzyılın başından beri Batı'nın kültürel, politik ve ekonomik hegemonyası altında inleyen, kaynaklarına el konulmuş bir İslam Dünyası'na adalet getirmek üzere kurgulanmış bir ideolojik hareket olarak gördüklerini açıklar. Bugün adalet, Filistin için adalet veya Irak halkı için adalet demektir. Bu trajik durumları küçümseyecek değilim, fakat problemin büyük ölçüde çatışmaların her iki tarafında da adaletin gerçekte ne olduğu konusunda bulunan yanlış yorumlamalardan kaynaklanmakta olduğu da yadsınamaz.

Bediüzzaman, bir ütopyacı değil bir gerçekçidir. Kalbi kendi toplumunda gördüğü zulüm ve adaletsizliğin karşısında kan ağlasa da inancın eksik veya tümünden yok olduğu bir toplumsal bağlama Şeriat'ın dayatılmasının aksi yönde etki yapacağını da farkındaydı. Onun yolu inancın bireysel seviyede tekâmülünü öngörüyordu. Bu yol devrimden çok evrimin yolu; Müslüman toplumu tavandan tabana değil, tabandan tavana yöntemiyle kurma yoludur. Ve yine onun yolu, ister insanın Allah'la olan ilişkisi seviyesinde isterse insanın diğer insanlarla olan ilişkisi seviyesinde olsun, "festa-kim kemâ umirt"'in yoludur. Bediüzzaman İslam'ı bir yönetim problemine indirgeme hatasını yapmadı. Onun için İslam, Rabbin karşısındaki ferdi bir sorumluluk meselesidir: Marifet-i nefs, Marifetullah, Hubbullah ve Yaradan'a kulluk. Bireysel seviyede içselleştirilmiş bir adalet olmaksızın sosyal adalet imkansızdır. Bugün İslam dünyasının dört bir köşesinde Müslümanlar, Hazreti Peygamber'in altın çağı denilen dönemi yeniden var edebilmek için Medine hayalleri kuruyorlar. Ama bunu yaparken gerçek adalet dersinin öğretildiği Mekke döneminin zorluklarına katlanmak da istemiyorlar. Bu anlamda Bediüzzaman bizi Mekke'ye geri çağırıyor; çünkü bir defa Mekke tecrübesi yaşandı mı Medine kendi başının çaresine bakacaktır.